

С. Ю. Пампура (Слов'янськ)

УДК 811.1/.2'373.6-115

**Р. РАСК І ПРОБЛЕМИ ЕТИМОЛОГІЇ
ІНДОЄВРОПЕЙСЬКИХ МОВ**

Суть будь-якої науки важко досягнути без знання її історії. Це стосується й сучасного мовознавства, що є результатом багатовікового історичного розвитку лінгвістичної думки. Численні проблеми сучасної лінгвістики стають краще зрозумілими, якщо звернутися до її далекого або близького минулого, до особливостей її розвитку в різних етнокультурних контекстах.

Наприкінці XVIII ст. у науці формується принцип історизму, виникає й у XIX ст. стверджується погляд на мову як історичне явище, яке розвивається за чіткими законами. Відтепер у лінгвістичних дослідженнях усе більше уваги приділено не стільки спільному, універсальному в мовах, скільки відмінностям між мовами (і різним станам певної мови за часом).

Отже, у кінці XVIII ст. – на початку XIX ст. був накопичений величезний фактичний мовний матеріал, який наочно засвідчував спорідненість окремих мов і навіть груп мов. Потрібно було створити нові засоби, прийоми дослідження споріднених мов з метою відтворення їх історії не тільки в найближчий, зафіксований пам'ятками період, а й у незадокументований період їх існування. Такі завдання й поставили перед собою засновники порівняльно-історичного мовознавства, особливе місце серед яких посідає датський учений Расмус Раск (1787 – 1832), який, за словами В. Томсена, „є одним із зачинателів переходу до нової епохи в усьому мовознавстві та має повне право бути зарахованим до його засновників” [Томсен 2004: 51].

Расмус Раск у хронологічному відношенні міг би посідати перше місце серед засновників порівняльно-історичного мовознавства, адже він раніше за Боппа вказав на чільну роль граматичної будови в мовному устрої (у „Підручнику з ісландської або давньопівнічної мови”, 1811), а в 1814 р. написав „Дослідження походження давньопівнічної, або ісландської мови”, у яких визначив сутність етимології, її завдання („дійсне пояснення мови, завдання якого пояснювати не тільки окремі слова, але й їх відмінювання, дієвідмінювання та всю будову мови”) [Там само: 52].

Певний інтерес для подальшого розвитку науки про мову становить методика дослідження, яку Р. Раск застосує в цій праці. Вона зводиться до послідовного порівняння ісландської мови з іншими, що зумовлює встановлення ступеня спорідненості порівнюваних мов. Р. Раск порівнює ісландську мову з територіально близькими мовами – гренландською, кельтською, баскською, фінською – і доводить, що між ними немає схожості, за винятком кількох слів, і, відповідно, немає спорідненості. Потім він переходить до слов'янської та литовської мов і визначає місце

кожної, показуючи їх як певні гілки індоєвропейської сім'ї. У цій праці Р. Раск установлює ті методичні критерії, якими має користуватись дослідник, який намагається довести або спростувати спорідненість мов [Амирова 2005: 250 – 251].

За Р. Раском, існують дві сторони мови: перша з них – це „груба й вільна матерія”, без якої мова взагалі не існує (лексика), друга складається з різноманітних форм і зв'язків (граматика). Досліджуючи спорідненість мов, необхідно зважати на обидві ці сторони, особливо не забувати про граматику, тому що „лексичні відповідності є в найвищому ступені ненадійними. При спілкуванні народів один з одним неймовірно велика кількість слів переходить з однієї мови в іншу незалежно від характеру походження й типу цих мов”. У той час граматичні відповідності є значно більш надійною ознакою спорідненості мов, „адже відомо, що мова, яка змішується з іншою, надзвичайно рідко або, вірніше, ніколи не переймає форм відмінювання та дієвідмінювання в цієї мови, але, навпаки, скоріше втрачає власні” [Раск 1964: 41]. „Мова, яка має найбільш багату формами граматику, є найменш змішаною, найбільш первинною за походженням, найдавнішою та найближчою до першоджерела” [Там само].

Р. Раск першим розмежував класи лексики, які мають значення для компаративістики. Досліджуючи приналежність мови до певної групи мов, на його думку, необхідно вивчати „найістотніші, матеріальні, необхідні й первинні слова, які становлять основу мови”, оскільки вони є найбільш показовими для встановлення спорідненості. Не можна досліджувати спорідненість мов на основі лексики, яка виникла „не природним шляхом”, тобто запозичувалася в результаті якоїсь спільної діяльності народів (освіта, наука, торгівля); формування цієї частини мови залежить від безлічі обставин, які можуть бути вивчені тільки історично. Тільки з їх допомогою можна встановити, чи запозичав народ такі елементи безпосередньо з іншої мови, чи сам створював їх. Р. Раск зазначає, що займенники та числівники зникають останніми при змішуванні з іншою неоднорідною мовою. Наявність у двох мовах відповідностей саме в таких словах і в такій кількості, яка дозволяє вивести правила пересування звуків, указує на наявність споріднених зв'язків між цими мовами [Там само: 42]. Таке розмежування лексики й тепер використовує порівняльно-історичне мовознавство.

Залучення словникових свідчень для доведення спорідненості мов приводить Р. Раска до формулювання одного з найважливіших понять порівняльного мовознавства, до поняття регулярних звукових відповідностей, до потреби встановлення „буквених переходів”, тобто закономірних звукових відповідностей в однокореневих словах і формах споріднених мов. Таким є встановлений Р. Раском закон пересування приголосних у германських мовах типу *p, t, k – f, p, h* (лат. *pater* – давньоісл. *fadir* батько, лат. *tu* – давньоісл. *pu* ти, лат. *cornu* – давньоісл.

horn rig), така ж регулярність спостерігається і для *d, g* та *bh, dh, gh*, яким відповідають *t, k* та *b, d, g*.

Р. Раск звертає увагу на те, як слова можуть змінювати своє значення. У якості прикладу вчений описує, як змінювалося значення латинського слова *hostis* (яке мало нейтральне значення „чужа людина”) в слов'янських мовах: рос. *гость*, готськ. *gast*, исл. *gestr*, при збереженні в латинській мові значення „ворог”.

Досить докладно Р. Раск описує розпізнавальні ознаки питомої та запозиченої лексики. Він зазначає, що коли одне й те ж слово трапляється в багатьох мовах, то слід уважати, що воно належить тій мові, у якій має найбільш необхідне, матеріальне, загальне значення, напр.: шведськ. *pojke*, датськ. *paag* (хлопчик) походять від фінськ. *poica* (син, хлопчик), тому що там воно має більш поширене, давнє й необхідне значення [Там само: 45].

Якщо в межах однієї групи слово трапляється в одній або кількох мовах і є невідомим для інших мов цієї групи, але часто наявне в іншій групі мов, яка має спільні межі, то слід уважати, що слово перейшло з другої групи мов у першу.

Якщо слово вживають ізольовано в одній мові, без будь-яких явних зв'язків і без похідних слів або з невеликою їх кількістю і, навпаки, в іншій мові має виразні зв'язки (якщо воно є похідним або складноутвореним) або має ряд похідних, то можна вважати, що таке слово перейшло з другої мови в першу, напр.: исл. *kinork*, датськ. *kjönrög* – сажа з нім. *Kien-rusz* – сажа (смолиста) [Там само: 45].

Якщо слову притаманні форми змін, які існують у мові певної групи, і таке слово вжито в іншій мові, будова якої не має форм відмінювання та дієвідмінювання, необхідних для слова, то з найвищим ступенем вірогідності це слово перейшло з останньої мови в першу. Так, исл. *gamall, gömul, gamalt*, датськ. *gammel* – старий – не має ступенів порівняння (форми *ældre* – старіший, *ældst* – найстаріший – утворені від іншого слова – нім. *alt, älter, ältest*), тому воно, можливо, є похідним від давньоєврейського *elm* [Там само: 46].

При порівнянні слів Р. Раск указує на необхідність відокремлювати корінь від інших частин слів. Якщо корені збігаються, то спорідненість слів безперечна, якими б несхожими не були похідні склади або закінчення. Але особливу увагу слід привернути тому, щоб не зруйнувати, не порушити сам корінь, що призведе до помилкових висновків. Порівнюючи корені слів, Р. Раск застерігає від можливості змішати неспоріднені слова або сплутати корінь слова в його найдавнішій формі з новим і поширеним словом в іншій мові й указує на необхідність зважати на значення порівнюваних слів, які мають бути пов'язаними; якщо ж значення в одному слові цілком стороннє, то ці слова неспоріднені.

Отже, методику порівняння мов Р. Раска можна звести до трьох основних критеріїв:

- становлення граматичних відповідностей;
- установлення тотожності певного, найбільш істотного, матеріального, первинного шару лексики;
- установлення наявності в порівнюваних мовах рядів закономірних звукових переходів (за термінологією самого вченого – „правил буквених переходів”).

Р. Раск довів схожість германських мов з грецькою, латинською та балто-слов'янськими мовами й висловив низку положень, які є актуальними й до нашого часу. Зокрема, він писав: „жоден засіб пізнання походження народів та їхніх родинних зав'язків у сивій давності, коли історія залишає нас, не є таким важливим, як мова” [цит. за: Иванова 2006: 31]. Наскільки важливим виявився третій критерій, підтверджено тим фактом, що „фонетичні відповідності” набули першорядного значення в системі доказів порівняльно-історичного дослідження [Амирова 2005: 252]. Формулювання чітких фонетичних законів, що мали місце в історії тієї або тієї мови та дали певні наслідки, стало важливим науковим критерієм відмежування питомої лексики від запозиченої та виявлення джерела запозичення. Установлення звукових відповідностей між індоєвропейськими мовами та історичних фонетичних законів, що лежать в основі компаративістики, стало наслідком порівняння давніх лексем цих мов і висунення гіпотези про їхню спорідненість, тобто наслідком етимологічних операцій. Своєю чергою, фонетичні закони, а також установлені мовознавцями закономірності розвитку мови (зокрема, тези про безперервність та наступність у розвитку мови, про еволюційний характер цього процесу) стали методичним фундаментом етимології.

Література

Амирова 2005 – Амирова Т. А. История языкознания: учеб. пособие для студентов высш. учеб. заведений / Т. А. Амирова, Б. А. Ольховиков, Ю. В. Рождественский ; под ред. С. Ф. Гончаренко. – 2-е изд., стер. – М. : Академия, 2005. – 672 с.; **Иванова 2006** – Иванова Л. П. Курс лекций по общему языкознанию : науч. пособие / Л. П. Иванова. – Киев : Освита України, 2006. – 312 с.; **Раск 1964** – Раск Р. Исследование в области древнесеверного языка, или происхождение исландского языка // Звегинцев В. А. История языкознания XIX-XX веков в очерках и извлечениях / В. А. Звегинцев. – 3-е изд., доп. – М. : Просвещение, 1964. – Ч. 1. – С. 40 – 51; **Сусов 1999** – Сусов И. П. История языкознания : учеб. пособие для студентов старших курсов и аспирантов / И. П. Сусов. – Тверь : Тверской гос. ун-т, 1999. – 292 с.; **Томсен 2004** – Томсен В. История языковедения до конца XIX века. Краткий обзор основных моментов : учеб. пособие / В. Томсен ; пер. с нем. Р. И. Шор. – М. : Едиториал УРСС, 2004. – 160 с.

Пампура С. Ю. Р. Раск і проблеми етимології індоєвропейських мов

У статті розглянуто проблеми етимології індоєвропейських мов у інтерпретації Р. Раска. Визначена роль його наукової діяльності для європейської лінгвістики та її вплив на подальший розвиток порівняльно-історичного мовознавства. Подано детальний аналіз методики етимологічного аналізу, запропонованої вченим у праці „Дослідження походження давньопівнічної, або ісландської мови” (1818), у якій учений доводить спорідненість німецької, грецької, латинської та балто-слов'янських мов. Р. Раск першим розмежував класи лексики, які мають значення для компаративістики. Залучення словникових свідчень для доведення спорідненості мов приводить Р. Раска до формулювання одного з найважливіших понять порівняльного мовознавства, до поняття регулярних звукових відповідностей і до встановлення закону пересування приголосних у германських мовах. Описані критерії відмежування питомої лексики від запозиченої, запропоновані Р. Раском, є актуальними й у сучасному мовознавстві.

Ключові слова: порівняльно-історичне мовознавство, спорідненість мов, граматичні відповідності, етимологізація запозичень, фонетичні закони.

Пампура С. Ю. Р. Раск и проблемы этимологии индоевропейских языков

В статье рассматриваются проблемы этимологии в интерпретации Р. Раска. Определена роль его научных исследований для европейской лингвистики и их влияние на дальнейшее развитие сравнительно-исторического языкознания. Дан детальный анализ методики этимологического анализа, предложенной ученым в работе „Исследование в области древнесеверного языка, или происхождение исландского языка” (1818), в которой учений доказывает родство немецкого, греческого, латинского и балто-славянских языков. Раск первый разграничил классы лексики, которые имеют значение для компаративистики. Использование материалов словарей для доказательства родства языков приводит Р. Раска к формулированию одного из самых важных понятий сравнительно-исторического языкознания, понятия звуковых соответствий и установлению закона передвижения согласных в германских языках. Описаны критерии разграничения исконной и заимствованной лексики, предложенные Р. Раском, которые являются актуальными и в современном языкознании.

Ключевые слова: сравнительно-историческое языкознание, родство языков, грамматические соответствия, этимологизация заимствований, фонетические законы.

Pampura S. Yu. R. Rask about the problems of etymology of Indo-European languages

The article deals with R. Rask's research of the problems of etymology of Indo-European languages. There analyzed the significance of his scientific research for the European linguistics and its influence on the development of the science about language. In the centre of our attention is his work „Researches in the field of the ancient northern language, or the Icelandic language origin” (1818), in which the scientist proves the affinity of German, Greek, Latin and Balto-Slavic languages. Special attention is paid to Rask's methodology of the etymological analysis. Rask was the first to establish the classes of words significant for comparative linguistics. Using the data of dictionaries to prove the affinity of the languages resulted in establishing one of the most important notions in linguistics, the notion of the sound equivalences in the languages and defining the First Germanic Sound Shift or the Rask's rule. The criteria of dissociation of original and borrowed words proposed by R. Rask and still used in modern linguistics are thoroughly studied. With Rask's examples there demonstrated step-by-step analysis of the origin of words in Icelandic and different Indo-European languages. Grammatical equivalences, establishing of identity for a certain, the most essential class of words and phonetic rules assumed as a basis of the comparative method were established in the result of some etymological studies. In turn, the phonetic rules and regularities in the language development made the ground for etymological researches.

Key words: comparative-historical linguistics, affinity of languages, grammatical equivalence, etymology of borrowings, phonetic rules.

Стаття надійшла до редакції 04.04.2013 р.

Прийнято до друку 26.04.2013 р.

Рецензент – к. ф. н., доц. Ніколаєнко І. О.